

רעיון „הצהרת לנין“ למדינה קומוניסטית יהודית בארץ-ישראל

מאת הכיב כנען

מעטים יודעים ששלטונות ברית המועצות גילו לפני 41 שנה ענין ברעיון לפרסם הצהרה ש-ברית המועצות רואה בעין יפה הקמת מדינה יהודית קומוניסטית בארץ-ישראל. גורמים סובייטיים אחראיים הבטיחו אז לדון בהצעה ואף הציעו לבעל הרעיון לשהות שנה או שנתיים בברית המועצות כדי לנהל שם מסע לשיכנוע החוגים השליטים.

האכזבה מהכריטיים

את הרעיון סיכלה פעולת שליחי המפלגה הקומוניסטית מארץ-ישראל שהציגה את המציע ואת תנועתו כפרובוקאטורים שנשלחו על ידי הממשלה הבריטית. הרעיון, חולייה רומאנטית נוספת בשרשרת פעולותיו של ישראל שוחט המנוח, היה תולדה של אכזבת ותיקי „השומר“ (אירגון ההגנה העצמי הראשון בישוב העברי החדש לפני מלחמת העולם הראשונה. הם פירקו את ארגונם עם יסוד „ההגנה“ בראשית שנות העשרים), ממדיניות ממשלת המנדט. ההתנכלות הבריטית באינטרסים של הישוב היהודי, צימצום ממדי העלייה, אהדת השלטון לערבים — הביאו אותם למחשבה שכדאי לחפש בעלי ברית אחרים.

הגרעין בגדוד העבודה

מסבע הדברים שב„הגנה“ היו ותיקי „השומר“ הגרעין המגובש והמנוסה ביותר. מובן מאליו שהם הוסיפו לספח את ערכי אירגונם ואת זכר תקופת הזוהר שלו וראו עצמם כעלית מול „הגימנסיוסטים“ והחלוצים „הירוקים“ שזה מקרוב באו. „השומר לא השלים עם קח הפעולה של הנהגת „ההגנה“, עם דרכי רכישת הנשק שלה, עם השקפותיה על היחסים עם הערבים. יוצאי „השומר“ ב„הגנה“ היו לאירגון מתבול שהוסיף להתלקט בעיקר סביב ישראל שוחט ורעיתו מניה. במרוצת הזמן היה הגרעין הזה לאירגון בעל אופי מחתרתי מובהק שניהל פעולות עצמאיות ודגל באקטיביזם בסחוני קיצוני. לאירגון מחתרתי זה היה שם: „הקיבוץ“.

את שדה פעולתו העיקרי מצא „הקיבוץ“ בגדוד העבודה וההגנה על שם יוסף טרומפלדור; הוא נעשה כוח חשוב בגדוד בנסלו על עצמו בראש וראשונה את האחריות לבטחון יחידותיו שהיו מפורזות בחלקים שונים של הארץ. שוחט וחבריו הודוהו עם הרעיון היסודי של „הגדוד“, שראה עצמו „קומונה כללית של פועלי ארץ-ישראל“. ברית המועצות על נסיונותיה להקים חברה קומוניסטית שימשה או מופת לפעולות „הגדוד“.

המחלוקת בגדוד

אולם לא עבר זמן רב והחלו בגדוד ויכוחים. בעוד שחלק ראה בעגמת נפש את התנכלות התנועה הקומוניסטית ושלטונות ברית המועצות לציונות ולתנועת „החלוץ“ שצריכה היתה לספק עתודות לגדוד, לא ידע חלק אחר בגדוד גבול להערצתה למהפכה הקומוניסטית ולמסרותיה. אלה זולזו במדות המצומצמות של הפעולה הציונית לעומת נסיונות הענק החברתיים של ברית המועצות.

באחריה זאת רקמו חברי „הקיבוץ“ את תכניתיהם שהיו מזיגת נאמנות לציון תוך כוונות ליום המרד נגד הבריטים, עם דביקות ברעיון הקומונה הכללית של פועלי ארץ-ישראל. אבל בראש מאחיו של „הקיבוץ“ עמדה השאיפה לבגש כוח יהודי לוחם. כוח זה צריך היה למלא יעוד כסול: להגן על הישוב העברי מפני התנפלויות הערבים, ולהיות זכון להתמודדות

עם השלטון הבריטי לשחרור הארץ. ראשי „הקיבוץ” ידעו שרק אם תעמוד להם האיכות יוכלו היהודים למלא שתי משימות אלה, ומכאן נבעה שאיפתם לעלות על הערבים בחימוש ואף חשבו על חטיבה יהודית שתוכל למלא משימות קרביות ראשונות במעלה.

דרישים טיפיים

צעד ראשון לקראת הקמת החיל האחירי היתה פניית שוחט להארי סאקר (חבר הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים בשנות העשרים) להשיג מן השלטונות המנדטוריים רשיון להקמת חברת תעופה אורחית. צעד זה עלה ב־50 ל"ש שכר טירחה, אולם הבריטים סירבו להעניק את הרשיון.

אז יצא שוחט לפאריס לנסות להחדיר את חברי „השומר” ששאפו ללמוד טייס (בהם צבי גנד ז"ל ואייזיק אלטשולר) לבית ספר צרפתי לטייס. הוא הצליח להקים ועד ציבורי מורכב מאישים דגולים, בהם הסנאטור דה־מונוי וליאון בלום, אולם בגלל התנגדות ממשלת צרפת שחששה מהסתבכות עם בריטניה, משך הוועד את ידו מתמיכה בשוחט.

אז צץ הרעיון לפנות לברית המועצות. איזיק אלטשולר הורשה לחזור לרוסיה (ממנה עלה ארצה) ונתקבל לבית־ספר צבאי לטייס. ברית המועצות, שאז טרם זכתה לדריסת־רגל במזרח הקרוב, צריכה היתה — לפי חישוביו של שוחט — להיות מעוניינת בכל צעד שיוליך לדיחוקת רגלי בריטניה ממנו.

הדרך לברית המועצות

„כאשר החלטנו להתקשר עם הרוסים”, סיפר לי שוחט שנה לפני מותו, „התחלנו לחפש קשר עם גורם טוביטי מוסמך. נסעתי עם חברי פנחס שניאורסון לחינה כדי לקבל המלצה אל פרופ' אלברט איינשטיין, שישב אז בברלין וקים יחסים טובים עם שגריר ברית המועצות בגרמניה. שנים אחדות קודם לכן הייתי שומר ראשו של איינשטיין בביקורו בארץ־ישראל, אך לא ידעתי אם יזכור אותי. בחינה פנינו אל תלמידו, פרופ' שליך, פיסיקאי באוניברסיטת וינה שהיה ידוע כידיד יהודים, וביקשנו את עזרתו אצל איינשטיין למען אוכל לקבל רשיון כניסה לברית המועצות כדי לחקור שם את ההתיישבות השיתופית. שליך, שאהד מאד את המפעל הציוני, נתן לנו ללא שהות מכתב לאיינשטיין.”

הראיון עם השגריר הסובייטי

בסוף 1924 נסעו שוחט ושניאורסון לברלין. „לאיינשטיין סיפרנו את האמת. אמרנו לו שרצוננו לשלוח צעירים יהודים ללמוד טייס בברית המועצות. הדבר לקח את לבו והוא נתן לנו מכתב חם אל השגריר. זה קיבל אותנו בסבר פנים יפות והאזין בענין למשאלתנו.” שוחט ושניאורסון (החי כיום בתל אביב) הסבירו לשגריר הסובייטי, כי בריטניה רימתה את העם היהודי; מטיתה את הערבים בישוב היהודי הקטן; אין מצפים שהמדינה היהודית תוגש על מגש כסף והיהודים מוכנים להלחם למענה; היהודים בוטחים בכוחות עצמם ובעזרת ידידם; היהודים רוצים להתכונן לקרב מכריע על עצמאותם; כסוציאליסטים תולים יהודים תקחת בברית המועצות, המצהירה כי היא מוכנה לעזור לעמים מדוכאים; לצורך גיבוש החיל היהודי הם מבקשים רשות כניסה לרוסיה כדי ללמוד ממנה ולמצוא אפשרות לאמן צעירים ארץ־ישראליים בבתי ספר לטייס.

השגריר, כריסטיאן קרסטינסקי, גילה יחס חיובי והבטיח להמליץ על בקשתם בפני מוסקבה. הוא ראה בעין יפה את הרצון להתקרב לברית המועצות וביקש להגיש לו תזכיר מסוּר על הצעותיהם. התזכיר הועבר לרוסיה, אך שני השליחים חזרו ארצה כעבור חצי שנה ללא מענה.

ביקור השגריר הסובייטי בטורקיה

בקיץ 1925 הגיע לביקור בארץ־ישראל שגריר ברית המועצות בטורקיה עם אשתו היהודיה (שהיתה לפניו אשתו של לאצקי־ברתולדי, ממנה יגי התנועה הציונית־סוציאליסטית בלאסביה). הווג בא כביכול לתור את הארץ אך נראה שמטרתו היתה לבחון את הפרטים

שמסרו שוחט ושניאורסון לקרסטינסקי על גודד העבודה, הקיבוצים וכו', הזוג נפגש עם שוחט ועם רעיתו מניה ז"ל (שהיתה מהפכנית ידועה ברוסיה שלפני המהפכה) ואלה שימשו לו מורי דרך בסיועם.

גם אחרי ביקור זה עדיין לא ניתנה רשות הכניסה לרוסיה. בכל זאת הלכה וגברה בין חברי "הקיבוץ" ההכרה שבחברת המועצות תהיה בכל זאת בעלת ברית שלהם ולכן לא ראו פסול להדגיש כי אפשר "לקיים קשרים בלתי אירגוניים עם הקומינטרן". הם גם האמינו כי על ידי התקרבות כזאת, יעלה בידם לשנות את יחס ברית המועצות לציננות. ואמנם נראה כי החקירה שערך בארץ-ישראל שגריר ברית המועצות בטורקיה פעלה למען הענקת אשרת כניסה לשוחט בצורת היענות לבקשת גודד העבודה לאפשר לשליחיו ללמוד בברית המועצות את דרכי עבודתם של המשקים הקומונאליים.

המשלחת הורכבה משלושה חברי הגודד: ישראל שוחט, שייצג את האגף הימני (הצינוני) בו; מנדל אלקינד, שכבר גודע או בפולה שמאלה ודב מכונאי, מצעירי הגודד, שנחשב עם האגף הנייטרלי בריב הרעיוני. בטרם יצא שוחט, ביקשו אותו הקולונל פרדריק קיש, ראש ההנהלה הציננית בארץ-ישראל, שיבחן את מצב "החלוץ" ברוסיה, וד"ר י. ל. מאנגס, נגיד האוניברסיטה העברית בירושלים, ביקשו לברר את מצב הספרייה של הברון גינצבורג במוסקבה.

המשלחת במוסקבה

ב-27 באפריל 1926 הגיעה המשלחת למוסקבה.

מן הרגע הראשון נפערה תהום בין שלשת חבריה: בין ישראל שוחט הצינוני, לבין מנדל אלקינד ודב מכונאי, שחיפשו הזדמנות להצהיר בפני גורמים סובייטיים כי פועלי ארץ-ישראל מתנערים מהשותפות עם הבורגנות היהודית ועם האימפריאליזם הבריטי, וכי לבם נתון לחזון הקומוניזם.

השלטונות הסובייטיים קיבלו את המשלחת בסבר פנים יפות. היא הוזמנה לחזות במיצעד הראשון במאי בכיכר האדומה, לבקר במוסדות חינוך, בבתי חרושת ובמפעלי תרבות. כן הורשתה להיפגש עם ועדי פועלים ולסייר בקולחוזים.

תפקיד הקשר בין המשלחת לבין השלטונות הסובייטיים הוטל על הג.פ.א. (הבולשת המדינית), והמקשר שנתמנה לצורך זה היה מיכאל טריליסר, איש הצמרת בג.פ.א. וראש מחלקת החוץ שלה, ממילא היה ממונה על "הכשרות הרעיונית" של המפלגות הקומוניסטיות בעולם. בתקופה הראשונה לא היה ברור למשלחת את מי מייצג טריליסר; היא רק ידעה שהוא יהודי, בולשביק ותיק, שמילא תפקיד חשוב במהפיכה במנגנון של פליכס דוירזינסקי, מייסד הג.פ.א. והיה חבר בתדיין מהפכניים. חברי המשלחת סברו תחילה כי טריליסר נמנה עם מיניסטרויון החוץ הסובייטי, ורק כעבור זמן עמדו על תפקידו האמיתי. אלה בישבו שהתנגדו לצאת המשלחת טוענים עד היום כיטיפול הג.פ.א. במשלחת, מעיד שהסובייטים חשבו לנצל את "תמימותו" של ישראל שוחט לשם נסיון להקים באמצעות גודד העבודה רשת ריגול סובייטית במזרח הקרוב.

כבר בפגישה הראשונה עם המשלחת ניתן לטריליסר לעמוד על ההבדלים המהותיים בין השקפות חבריה. שוחט היה היחיד שדיבר באווה על הציננות ומטרותיה, והציג את ציבור הפועלים בארץ-ישראל כחלוץ של סדר חדש שיקום בארץ האבות "השואפת להשתחרר מעול הבריטים". לעומתו נמנעו אלקינד ומכונאי להזכיר את המלה "ציננות" ודיברו במופשט על פרולטאריון שמאלי ונטיות קומוניסטיות בתוך ציבור הפועלים היהודי בארץ-ישראל, ועל כך ש"גודד העבודה מגשים את התורה הקומוניסטית".

כך תאר בפני שוחט את מהלך השיחה הראשונה עם טריליסר: "הוא שמע את אלקינד. מכונאי מיעט לדבר. אני דיברתי בעיקר על תקוות ישראל וסיפרתי כיצד העם הדרוזי הקסן העז להתקומם נגד השלטון המנדאטורי הצרפתי, דבר שהיתה לו השפעה עצומה על עיצוב הרעיונות שלנו.

"כאשר נוכח טריליסר לדעת מה כוחנו, השבתי שאנו אמנם מעטים, אבל קבוצתנו

מלוכדת וחזקה. הוא חייך כאלו מתוך ביטול. אמרתי לו: חבר טריליסר, האם שכחת מה מועטים היו הבולשביקים כאשר יצאו לקרב? טריליסר הרצין והיטה אונן קשבת לדברי.

„את התיאוריות הניהו לסטודנטים“

„לפתע נכנס אלקינד לתוך הדרי והעיר לי בעברית, בסגנון בין שינוי: „אתה מקלקל את הקו“. אבל כאן אירע משהו מפתיע: טריליסר הבין כנראה קצת עברית או תפס שאנו חלוקים בדעותינו. הוא פנה לאלקינד ואמר:

„יש לי הרושם שאתם, אלקינד ומכונאי, ירוקים עדיין בחיי ארץ-ישראל. אינכם אלא מהגרים שלא הצליחו להשתרש בצורה רצינית בארץ. שפתכם עודה השפה הרוסית. טרם שכחתם את התיאוריות שטיפחתם כסטודנטים ברוסיה ואתם דבקים בהן בלי להתחשב במציאות. אני משיא לכם עצה טובה להניח את התיאוריות לסטודנטים. אנו צריכים לדון על מידת הכוח היהודי שאותו מתאר שוחט, ולבחון אם קיימים סיכויים שכוח זה יוכל להביא למרד נגד הבריטים. איננו מעוניינים בתיאוריות אלא במעשים. אני יודע ששוחט הוא ארץ-ישראלי ותיק, מושרש בחיי הארץ, שמעטים כמוהו מכירים את הערבים ואת הבריטים. הוא עומד בשתי רגליו על קרקע המציאות ויודע מה רצונו. אני יודע כי בתקופת שבתו בארץ-ישראל הצליח להקים כוח מהפכני אמין. לכן אני מעוניין לעבוד אתו עבודה משותפת לשם בדיקת ממשות רעיונותיו, על אף הסתייגויותיכם.“

השפעת דברי טריליסר על אלקינד ומכונאי היתה כקיתון של רותחין, ואחרי שיחה זו עם איש הג.פ.א. לא נפגשו עוד עם שוחט. אלקינד התקשר עם ראשי הייבסקציה מתוך כוונה להצר את צעדי שוחט. מכונאי החליט לזנוח את השליחות כליל ולהשתקע בברית המועצות; כעבור זמן מה נתקבל כסטודנט לרפואה באוניברסיטת מוסקבה ולא חזר עוד ארצה. שוחט נשאר בודד והמשיך במגעיו עם טריליסר.

פיונים בברית המועצות ואימון טייסים ארץ-ישראליים

בפגישתם השניה הרבה איש הג.פ.א. להתעניין בסיכויי המרד נגד הבריטים ובמאמצים לכונן כוח יהודי מזויין. כאן העלה שוחט את ההצעה שברית המועצות תאפשר לאמן טייסים יהודים מארץ-ישראל בבתי הספר הצבאיים שלה.

טריליסר השיב שהרעיון נראה לו, ושהוא מוכן להמליץ על כך בפני השלטונות. הוא ביקש משוחט להגיש לו תזכיר מפורט על ההצעה. „נוכח אירת הסודיות בה התנהלה השיחה“, סיפר לי שוחט: „וכיוון שכבר הבנתי את מי מיצג הצד שכנגד, החלטתי לא לכתוב את התזכיר כמו ידי. חששתי מפני פרובוקציה סובייטית אצל הבריטים. פניתי, איפוא, לאשה רוסית אותה היכרתי באותם הימים, ובקשתיה לכתוב למעני ולסגנון את התזכיר, בנימוק ששליטתי ברוסית איננה מושלמת. היא מילאה את בקשתי, ואף חתמה את שמי על התזכיר. כאשר הבאתי את המיסמך לטריליסר, בחן אותו ואמר: „מוזר, שוחט, אתה גבר כה חסון, והנה יש לך כתב יד של אשה“. גמגמתי משהו כתשובה, אבל הוא פרץ בצחוק ואמר: „בסדר, ניצ'בח“. נראה שהבין את התחבולה. אנב: בטכסיס אחר נקטתי לגבי הבריטים עם צאתי לברית המועצות. ביקשתי בשגרירות ברית המועצות בברלין, שהעניקה לנו את אשרות הכניסה, לא להטביע את האשרה בדרכון הארץ-ישראלי שלי אלא לתת לי על ניר נפרד. הם נענו ברצון.“

עוד נזכר שוחט: „טריליסר סיפר לי, כי שטח פעולתו משתרע על פני ארצות המזרח הקרוב, והוא חולש על שליחי מוסקבה במצרים, עבר הירדן, לבנון וסוריה. בהמשך פגישותינו התחיל לשאול אותי פרטים על המפלגה הקומוניסטית בארץ-ישראל ועל פעיליה. אמרתי לו שהמפלגה הקומוניסטית בארץ קטנה, חלשה ושנואה על הציבור. הסברתי שהיא חיה רק על ביקורת המפעל הציוני, מתוך העדר כל זיקה קונסטרוקטיבית. סיפרתי גם שהיא עוסקת בהסתה בלתי פוסקת של הפועלים היהודים ושל הרחוב הערבי.“

בהמשך היכרותם הציג שוחט ש„ברית המועצות תפרסם הצהרה מדינית שבכוחה יהיה לתת מכת'מחמת להצהרת בלפור. הצעתי שתפורסם הצהרה כי ברית המועצות מביטה

בעין יפה על הרעיון להקים מדינה יהודית קומוניסטית בארץ־ישראל על ידי הפועלים והאיכרים. ההצהרה תיקרא הצהרת לנין, ואין ספק שהיא תרכוש אהדה לברית המועצות ברחבי העולם היהודי, המאוכלוס מתעלולי הבריטים. הבעתי דעה שלא רק פועלים יהודים בעולם אלא גם השכבות המתקדמות בעמנו יתייחסו בקורת רוח להצהרה כזאת, תוך אמונה שברית המועצות לא תכזיב כפי שהכזיב האלביון.

טריליסר הרר בדברי שוחט ושתק. אחרי־כן אמר: "יש ממש בהצעתך, אבל כדי להגשימה צריך להתחיל בחריש עמוק בחוגים הסובייטיים. צריך לשכנע את הגורמים המדיניים, לעבד פרטי פרטים, לבחון את הסיכויים הצפויים בהצהרה חשובה כזאת. וכן יש לבדוק מה יהיה יחס הישוב בפלשתינה, אליה. זה ידרוש זמן רב, לכן רצוי שתישאר בתוכנו שנה שנתיים. אני מאמין שתצליח במשימתך. אתן לך תופש תנועה מוחלט ברחבי המדינה, ותוכל להיפגש עם מי שרק תרצה". טריליסר מסר לי את מספר הטלפון הפרטי שלו והודיעני כי המספר קונספיראטיבי ומחליפים אותו מדי שבועיים. לכן הציע כי אעמוד אתו בקשר מתמיד כדי לקבל כל פעם את המספר החדש.

שוחט ניצל את ההזדמנות שטריליסר פתח לפניו, סייר ברחבי ברית המועצות, ביקר אצל איכרים יהודים בקרים, חקר את מצב "החלוקי", את מצב ספריית הברון גינצבורג ונפגש עם גורמים שונים. פעם נעצר על ידי המיליציה כזר חשוד אולם כשביקש להתקשר עם טריליסר, אחזו מורא ופחד את המיליציונרים, והוא שוחרר תוך מבוכה והתנצלות.

הפתעה ציפתה לו בשבוע מהסיוור למוסקבה, כאשר הוזמן לג.פ.א. שם התחילו לחקרו קשות על מטרות נסיעתו לברית המועצות, על "השומר" ועוד. תוך כדי החקירה הוזכרו בפניו "חטאי" רעיתו מניה וילבושביץ־שוחט שנתפתחה לפני מלחמת העולם הראשונה להצטרף לאירגון הפועלים שהוקם ביוזמת קצין המשטרה הצארית, זובאטוב, אשר ניצל את תמימותה והפעילה באותו אירגון בלי שתדע כי יד המשטרה מאחוריו. בהמשך החקירה אמר לו איש הג.פ.א. כי הוא יושם בכלא בברית המועצות עד שרעיתו תבוא לרוסיה כדי לעמוד שם בפני "משפט העם". שוחט מיחה נגד התביעה המזוהה והשיב שאם יצטרך אפילו להיקרב בבית סוהר סובייטי, לא יקרא לרעיתו לבוא לברית המועצות למשפט. במקום זה הביע נכונות שמניה תצא לשווייץ, ושם תעמוד בפני משפט ציבורי על חלקה בפרשת זובאטוב. אחרי שעות של חקירה מייגעת, מלחה איומים, מספר לו טריליסר כי נתקבלה תשובה חיובית לבקשתו לשגר תלמידים מארץ־ישראל לבית־הספר לטייס במוסקבה. הוא בירך את שוחט על ההישג, וחזר בפניו עד כמה כדאי שימשיך לשהות בברית המועצות כדי לעבור למען "הצהרת לנין". אשר לבית הספר לטייס, ביקש משוחט להגיש לו רשימת המועמדים ללימודים, תוך ציון כל הפרטים האישיים עליהם. "אתה מבין, אנו מוקפים אויבים, ומרגלים רבים מנסים לחדור אלינו, לכן אנו גאלצים לנקוט באמצעי זהירות מקסימאליים".

שוחט הבטיח להגיש את הרשימה בשבועי ארץ־ישראל, אחרי שהוא וחבריו יאשרו את המועמדים. ההחלטה בדבר קבלת הבחורים לבית הספר לטייס עודדה אותו במקצת אחרי נסיונו המר עם הג.פ.א., וכדי לעמוד מקרוב על התנאים בבית הספר לטייס, נפגש עם חברו אייזיק אלטשולר, איש "השומר" לשעבר, שיצא לרוסיה ללמוד טייס. הפגישה היתה נרגשת מאד: אלטשולר הופיע במדי קצין חיל האויר הסובייטי; הוא סיים כבר את הלימודים ושימש מדריך טייס, ונראה מאושר במעמדו. כאשר שאלו שוחט מתי הוא חושב לשוב ארצה, התחמק אלטשולר תחילה מתשובה, ואחרי־כן הודה כי זנח כבר את המחשבה על ארץ־ישראל והחליט לקשור את עתידו עם ברית המועצות.

"הגמל המעופף"

הפגישה עם אלטשולר זיעזעה אותי עד מעמקי נפשי, סיפר לי שוחט, לפתע התחלתי להבין כי מה שאירע לאיזיק אלטשולר, שבו בטחתי ובנאמנותו לציון לא הטלתי ספק, עלול לקרות גם לבחורים אותם אנו מתכווננים לשלוח לברית המועצות. הם יגבדו בישוב ובמולדת, דמיונם יוצת לקאריירה ברוסיה הגדולה, והם יאבדו לנו לעולם. החלטתי איפוא לשוב מיד

ארצה ולגנו את כל התכנית. יחד עם זאת נמוגו בי כליל התקוות להשיג את הצהרת לנין". כאשר בא שוחט להיפרד מטרייליסר, הציע לו הלה להמשיך לקיים ביניהם קשר בעתיד דרך שווייץ. "בשובי ארצה הודעתי לחברים", סיפר שוחט, "שבשום אופן לא אסכים לשלוח בחורים שלנו לברית המועצות. במקום זה החלטנו להתחיל את לימודי הטייס בארץ בדאונים. כך הוקם "הגמל המעופף", המועדון הראשון לתעופה בארץ-ישראל".

את הקשר עם טרייליסר קיים אמנם שוחט במשך זמן מה דרך שווייץ כפי שקבעו. טרייליסר המשיך להפציר בו להעביר אליו את רשימת המועמדים לבית הספר לטייס, אבל שוחט עמד בסירובו. לבסוף פסק הקשר. "בשנים הבאות לא באו אלינו עוד פניות מצד גורמים סובייטיים וגם אנו לא התקשרנו אתם", סיפר שוחט.

הקשר בין הישוב העברי המאורגן בארץ-ישראל לבין ברית המועצות, חודש כעבור 16 שנה כאשר הפכה ברית המועצות במלחמת העולם השנייה לבת-ברית לעולם החפשי במאבק נגד גרמניה הנאצית. הישוב הקים אז את "ליגה וי" לעזרה לברית המועצות.

חמש שנים אחרי כן נשא מר אנדריי גרומיקו את נאומו ההיסטורי באו"ם על זכותו של העם היהודי למדינה עצמאית בארץ-ישראל.

קומוניסטים מארץ-ישראל נגד מדינה יהודית

עת שישראל שוחט ניהל במוסקבה שיחות על "הצהרת לנין" למען הקמת מדינה יהודית קומוניסטית בארץ-ישראל ועל עזרת ברית המועצות בהקמת כוח תעופה עברי, התנהלה מאחורי הקלעים מערכה כבדה נגד מאמציו מצד נציגי המפלגה הקומוניסטית בארץ-ישראל אשר ישבו בשנים ההן במוסקבה בקביעות כמקשרים בין הקומינטרן לבין חבריהם בארץ.

רמזו לתחירה זו נגד פעילותו של שוחט, כלול בזכרונותיו של מי שהיה מנהל המחלקה המזרחית בג.פ.א.ו., ג. אגאביקוב, שברח ב־1930 מרוסיה לצרפת. בספרו שהופיע בפאריס, כותב אגאביקוב, בין השאר :

"שנת 1926 באו מפלשתינה למוסקבה שלשה חברים של מפלגת הציונים והתקשרו עם הג.פ.א.ו. בשיחותיהם עם מחלקת החוץ של הג.פ.א.ו. הצביעו הציונים על חילוקי הדעות בין היהודים בארץ-ישראל לבין הבריסים, וביקשו מהג.פ.א.ו. לעזור להם להגיע לעצמאות מדינית בארץ-ישראל. הם ביקשו שיספקו להם נשק ואמצעים כספיים לניהול תעמולה. הממשלה הסובייטית התעניינה מאד בהצעה זו, אבל בעת המשאומתן הגיעו לג.פ.א.ו. ידיעות כי הציונים שהביאו את ההצעה אינם אלא סוכנים בריטיים שנשלחו כפרובוקאטורים כדי להבשיל את הממשלה הסובייטית. מאחר שלא נמצאו הוכחות מעשיות לאשמתם, החליטה מחלקת החוץ של הג.פ.א.ו. להסתפק בהפסקת היחסים אתם ולהציע להם לעזוב את תחומי ברית המועצות".

בשיחותיו אתי היה שוחט משוכנע כי שליחי הקומוניסטים מהארץ תיארו בפני הג.פ.א.ו. את שליחותו כפרובוקאציה בריטית, והם שגרמו לחקירתו בג.פ.א.ו. ולתביעתו שרעיתו מניה תבוא לברית המועצות לתת דין על חלקה בפרשת זובאטוב לפני מלחמת העולם הראשונה.

נראה שאמנם נכונה הנחתו של שוחט. בחקירה שערכתי בפרשה נתברר כי במוסקבה שהה אותו זמן חבר מזכירות הפ.ק.פ. (המפלגה הקומוניסטית הפלשתינאית) חלף אברבוך, לשעבר מפעילי מפלגת "פועלי ציון" ברוסיה, אשר אחרי עלייתו ארצה הצטרף לתנועה הקומוניסטית והפך לאחד ממנהיגיה. בועידה השנייה של הסתדרות העובדים העברים בארץ-ישראל הופיע אברבוך כנציג הפראקציה הקומוניסטית, ונהג לנסוע למוסקבה תכופות בשליחות המפלגה.

זמן מה לפני בואה של משלחת "גדוד העבודה" מארץ-ישראל לברית המועצות, נשאל אברבוך על ידי ואסיליאב, המוכיר הארגוני של הוועד הפועל של הקומינטרן, לדעתו על טיב המשלחת. ואסיליאב סיפר לאברבוך כי "נתקבלה נציגות של קבוצת יהודים מסלשתינה

לבוא לברית המועצות כדי להשיג כאן תמיכה לפעולות שהקבוצה עומדת לבצע נגד הבריטים". ואסיליאב הוסיף כי המשלחת מצהירה על עצמה כפרו-סובייטית וביקש מאברבוך לחתום דעה על משקלם הציבורי של חברי המשלחת ועל מידת התועלת שהמגע אתם עשוי להביא לברית המועצות.

אברבוך השיב שלדעתו המגע עם המשלחת היא הזדמנות מצוינת „לחדור לעסק". הוא המליץ שהסובייטים ימשכו את המשלחת למשאומתן ממושך כדי לתהות על קנקנה ולהוציא ממנה מקסימום של פרטים על המתרחש במחנה הציוני, ואולי אך ינסו לעשותה שלווחה לפעולות ריגול לטובת ברית המועצות. כן יעץ אברבוך שהמשא ומתן ינוהל בדרך שתחשוף את חילוקי הדעות הרעיוניים בין חבריה ויביא לפילוג בתוכה. מיכאל טריליסר, איש הג.פ.א., שהיה המקשר בין השלטונות הסובייטיים לבין המשלחת, הצליח אמנם בכך כבר בהתחלה. היום מתברר, למשל, שהסובייטים ידעו להזכיר לאלקינד כי הוא יצא מברית המועצות באופן בלתי ליגאלי, וזה נוצל על ידם כגורם נוסף להרחקתו מההירה מ„רעיונות הפרובוקאטוריים" של ישראל שוחט.

המשחק המשולש

אברבוך ראה הזדמנות נוחה להנחית מהלומה על המשלחת, ואולי אף להביא למאסרה בברית המועצות, והציע לא רק לנהל משאומתן אתה אלא אף לעודד תקוח, ביחוד בשוחט. ואסיליאב קיבל את הצעות אברבוך והטיל על טריליסר להאריך במשאומתן עד קצה הגבול. הכוונה היתה שעם הפילוג במשלחת אפשר יהיה להפוך את אלקינד לכלי-שימוש בידי הקומינטרן ולהטיל עליו את שבירת „גודוד העבודה" בו מילא אלקינד תפקיד מרכזי. כוונה שניה היתה שאלקינד יעורר את חסידיו מבין יוצאי רוסיה ב„גודוד" לחזור לברית המועצות כדי להטות שכס בבניית המולדת הסוציאליסטית; ואילו הרעיון הנוסף היה שבעקבות הקבוצה הזאת יתעוררו בארץ-ישראל קבוצות נוספות שירצו להגר לברית המועצות, דבר שיהרוס את כל התקוות הציוניות. עצה אחרת של אברבוך היה לנצל את חברי המשלחת כספקי ידיעות על המתרחש במזרח הקרוב, שטח בו נאבק הביון הסובייטי, ביחוד בארצות ערב, בקשיים גדולים.

אברבוך אף ייעץ לוואסיליאב, שכדי לפלג את המשלחת בהקדם, רצוי להציע לשוחט שחבריו בארץ-ישראל ישתפו פעולה עם הקומוניסטים, יבצעו אתם פעולות משותפות וכדומה, דבר שלא היה מתקבל על הדעת.

„פיוני ארץ-ישראל מיהודים"

אבל שוחט ואברבוך לא ידעו איזה גורם סמוי פועל במוסקבה נגד שניהם יחד. היו אלה אנשי הפלג הקיצוני בקומוניזם הארץ-ישראלי, שניהל מלחמת חרמה נגד מנהיגי פ.ק.פ. והיה מוכן לעשות הכל כדי להכשילם. פלג זה הגיש לקונגרס השישי של התנועה הערבית הלאומית בארץ-ישראל, שבראשה עמדו החוסיינים, תזכיר בו ביקש בשם הפועלים היהודים „אשר הובאו ארצה על ידי התעמולה הציונית ורומזו על ידה, תמיכה כספית מאת התנועה הערבית הלאומית במאמציהם לשוב לארצות מוצאם". חברי הפלג שדגלו בפיוני ארץ-ישראל מהיהודים שהיגרו אליה, הוצאו משורות המפלגה הקומוניסטית כיוון שראו במפלגה קומוניסטית יהודית בארץ שהיתה בעלת רוב ערבי, בנידה בעקרונות הקומוניזם.

מנהיגה של קבוצה זאת היה משה לחין, שעלה ארצה מחארשה כאיש „פועלי ציון שמאלי", נגלה אחרי מאורעות 1921 כאחד מראשי הקומוניסטים בארץ, והביע דעות קיצוניות אשר הביאו לפנייה הנזכרת אל המחנה הערבי. הוא גורש מהמפלגה יחד עם חברו, יוסף פינקלשטיין, שנמנה בעבר על חבריו של בורוכוב ואחרי עלייתו ארצה התאכזב מהציונות הסוציאליסטית והצטרף אל הקומוניסטים.

לחין חזר ב-1926 לפולין, שם עבד במפלגה הקומוניסטית הבלתי-חוקית, ופינקלשטיין שב לברית המועצות, בה שימשו אחדים מידידיו בעבר בין ראשי הג.פ.א. גם הוא נעשה עובד חשוב בג.פ.א. שהיתה צריכה לאיש כמוהו כדי לפקח על המפלגה הקומוניסטית

בארץ-ישראל שנמצאה בסימן של משברים רעיוניים ואירגוניים בלתי פוסקים. פינקלשטיין נתמך גם על ידי אישים יהודים חשובים, שעודדו אותו ברעיונותיו כי המפלגה הקומוניסטית בארץ-ישראל צריכה להיות מפלגה ערבית, שעל העולים היהודים לעזוב את הארץ, ואלה שישארו בה מסיבות שונות חייבים להילחם שכם אחד עם הערבים נגד עלייה יהודית, התיישבות, תחית התרבות העברית וכדומה. הקונגרס הערבי השישי בארץ-ישראל קיבל אמנם בסיפוק את פניית הקבוצה המזרחית, והבטיח לתמוך בה למען יעזבו חברה את ארץ-ישראל, אולם הבטחות אלה לא הוגשמו, ופעילי הפלג יצאו את הארץ על חשבון — ההנהלה הציונית. פינקלשטיין היה איפוא הגורם הנוסף שפעל במוסקבה נגד משלחת „גדוד העבודה“. נראה שהוא האיש אשר שיכנע את אגאביקוב כי חברי המשלחת הם פרובוקאטורים שנושלחו על ידי הבריטים. כשעזב שוחט את ברית המועצות היתה לו הרגשה כי הצליח להימלט מלוע הארי. הוא הבין את כל חוסר הממשות שברעיונותיו על „הצהרת לנין“ והכרת התנועה הקומוניסטית בשאיפות הציוניות.

שבועות אחדים אחריו חזר ארצה מגדל אלקינד. הוא הודיע לחברי „גדוד העבודה“ כי המשלחת התחייבה בפני השלטונות הסובייטיים להשתלט על התנועה המקצועית בארץ ולהעבירה אל תחת ההשפעה הקומוניסטית; כך התחייבה — לדבריו — המשלחת להקים תנועה ערבית דימוקרטית. לא מן הנמנע שבמקביל למשאומתן שניהל טריליסר עם שוחט, נוהל גם משאומתן נפרד עם אלקינד, שעה שאצל שוחט הגבירו תקחת בדבר „הצהרת לנין“, תבעו מאלקינד להוציא את „גדוד העבודה“ ממרותה של התנועה הציונית.

נגד „התחייבות“ זאת של אלקינד התקומם הרוב הציוני ב„גדוד העבודה“, והג.פ.א. השיגה כאן מבוקשה: הגדוד התפלג. כ־300 חברים נשארו נאמנים לציונות; כ־200 ניסו להמשיך לקיים „גדוד“ שמאלי, אולם הוא התפורר חיש. 60 מחברי הגדוד הלכו עם אלקינד לברית המועצות והקימו משק חקלאי שיתופי בקרים, שנקרא בשם „הדרך החדשה“. אבל תקחת מוסקבה שאחרי קבוצה זו יבואו עוד קבוצות יהודים מארץ-ישראל לברית המועצות נתבררה.

לא חלפו שנים רבות ובאו משפטי הטיהורים, ואחד אחד נעלמו או נהרגו כל האנשים אשר פעלו אז בגלוי ובסתור נגד התקרבות מוסקבה והישוב היהודי בארץ-ישראל, למענה פעל שוחט. עם ראשוני המחוסלים היה ואסיליאב, המזכיר הכלי של הקומינטרן. מגדל אלקינד, אחת הדמויות המרכזיות בציבור הפועלים הארץ-ישראלי, בנה קומונה פורחת בקרים. אולם זו פוזרה בתקופת הקולקטיביזציה, ואלקינד הועבר למוסקבה, שם צורף למערכת העתון האידי היומי „עמעס“ (אמת); בעתון זה ערך את המדור למדיניות בינלאומית; ב־1938 נאסר והוצא להורג; על גורלו של מכוואי אין ידיעות ברורות.

מיכאל טריליסר, עוזרו היהודי של דז'ירינסקי, אבי הג.פ.א., הוצא מהנהלת הג.פ.א. ב־1934. טריליסר נתמנה ראש משלחת ברית המועצות בקומינטרן, אבל כאשר געשה דימיטרוב כעבור חצי שנה מזכיר כללי של הקומינטרן, נאסר טריליסר והוצא להורג. וולף אברבוך קיים קשר בין ארץ-ישראל וברית המועצות. בשנת 1930 נקרא למוסקבה „להתייעצות“. בהגיעו לשם נאסר באשמת פעולה אנטי-מהפכנית ונידון למאסר חמש שנים. אחרי שריצה את העונש הובא למוסקבה למשפט נוסף, אך הוחזק בבית הסוהר ללא משפט עד להתקפת גרמניה על ברית המועצות. בגבור המצור הגרמני על מוסקבה, חוסל ללא משפט ביחד עם אסירים פוליטיים אחרים. שני בניו, בני 18 ו־20 הוצאו להורג אף הם. משה לזין פעל בשורות המפלגה הקומוניסטית בפולין עד שנת 1939. אחרי פרוץ המלחמה הצליח לעבור לברית המועצות, חי כפליט באסיה התיכונה וניספה בתאונה; על גורלו של יוסף פינקלשטיין אין כל ידיעות.

אגאביקוב נמלט לצרפת, שם עבד, לדברי חוגים קומוניסטיים, בשירות המודיעין. שמועה אומרת שסמוך לפרוץ מלחמת העולם השנייה, עבר לארצות הברית.